

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 2, Sayfa: 443-458, TEMMUZ – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 29.04.2020 Kabul Tarihi: 05.06.2020

TRABLUŞSAM DÂRÜŞŞİFÂ (BÎMÂRİSTAN) VAKFI 1845-1880

Tripoli (Lebanon) Dâr al-shifâ (Bîmâristan) Waqf 1845-1880

Kürşat ÇELİK*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan önce sağlık hizmetleri vakıflar aracılığıyla verilmekteydi. Sağlık hizmeti veren kuruluşlar genel olarak bîmâristan ve dârüşşifâ olarak adlandırılmışlardı. Bîmâristan ve dârüşşifâ vakıfları padişahlar, saltanat üyeleri başta olmak üzere devlet adamları ile zenginler tarafından kurulmuşlardı. Osmanlı idaresindeki Trablusşam'da sağlık hizmet veren Bîmâristan, Memlûklar zamanında kurulmuş olup İzzi ve Bedrî isimleri ile anılmaktaydılar. Osmanlı Devleti, Trablus'u ele geçirdikten sonra İzzi ve Bedrî Bîmâristan vakıflarını kayıt altına alarak bunların varlığını korudu. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısında zamanla bu iki vakfın hizmetlerinin aksaması ve mali durumlarının kötüleşmesi neticesinde devlet bunları birleştirerek tek bir vakıf haline dönüştürdü. Bu düzenleme ile Trablusşam'daki Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı 19. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürebildi.

Bu çalışmada, Trablusşam Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nın 1845-1880 tarihleri arasında gelir ve giderlerinin tür ve sayıları ile vakıfta çalışan görevlilerinin unvan ve ücretleri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu araştırma neticesinde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Trablusşam Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nın ekonomik yapısının analizi yapılarak, verdikleri hizmetlerde zaman içerisinde geçirmiş olduğu sosyal ve iktisadi değişimler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trablusşam, Vakıf, Dârüşşifâ/Bîmâristan.

ABSTRACT

Health services were provided through waqf in the Ottoman Empire before the 19th century. Healthcare institutions were generally named as "Bîmâristan" and "Dâr al-shifâ". Bîmâristan and Dâr al-shifâ waqfs were founded by sultans, dynasty members, statesmen and rich citizens. Serving health care in Tripoli, under the Ottoman rule, Dâr al-shifâ (Bîmâristan) was established in the time of the Mamluks and was called Izzi and Bedri. After the Ottoman Empire conquered Tripoli, they kept their existence by registering Izzi and Bedri Dâr al-shifâ waqfs. However, in the second half of the 16th century, as a result of the disruption of the services of these two waqfs and the deterioration of their financial situation, the state united them into a single waqf. With this arrangement, the Dâr al-shifâ (Bîmâristan) waqf in Tripoli was able to survive until the end of the 19th century.

In this study, information was given about the types and numbers of the income and expenses of the Tripoli Dâr al-shifâ (Bîmâristan) waqf between 1845-1880 and the titles and wages of the staff working in the waqf. As a result of this research, the economic structure of the Tripoli Dâr al-shifâ (Bîmâristan) waqf was analyzed in the last periods of the Ottoman State. Social and economic changes in the services provided by this waqf over time have been revealed.

Keywords: Ottoman Empire, Tripoli (Lebanon), Waqf, Dâr al-shifâ (Bîmâristan).

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, e-posta: kursatel@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6944-4246>

Giriş

Kelime olarak “durdurmak”, “alıkoymak” anlamlarına gelen vakıf terimi, İslâm hukukunda bir sistemi ifade etmektedir. Bu anlamda bir kişinin, mülkiyetine sahip bulunduğu menkûl veya gayr-i menkûlün bir kısmını veya tamamını Allah’ın rızasını kazanma arzusuyla, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere dinî, hayrî ve sosyal bir amaca müebbeden tahsis etmesi demektir¹. İslâm tarih ve medeniyetinde önemli bir hayır müessesesi olarak vakıf VIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonlarına kadar bütün İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında son derece etkili olmuştur. Vakfın temelinde insanlığa karşı şahsî ve vicdanî sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma/dayanışma duygusu vb. değerler ve bu değerleri kendisine ilke edinmiş kişinin hür iradesi yatar².

Osmanlı yönetim anlayışına göre devletin görevi, adaleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek ve insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan ve bir ülkenin gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini yerine getirmek görevi, sivil toplum kuruluşu olan vakıflara bırakılmıştır³. Bu sebeple, vakıflar, iktisadi, içtimai ve siyasi, eğitim ve kültür açısından geniş bir alanda hizmet vermişlerdir⁴. Vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilen, mektep, medrese dergâh ve kütüphane gibi eğitim ve ilim müesseseleri; cami, mescit, namazgâh gibi dini müesseseler; hastahane, bîmâristan, dârüşşifâ, tabhâne, imaret ve kabristan gibi sosyal ve beledi müesseseler; yol, su, köprü, kaldırım, çeşme ve sebil gibi bayındırlık ve kültürel müesseseler, Mekke ve Medine’deki hacıların ihtiyaçlarının karşılanması gibi çok geniş bir alanda vakıflar kurulmuş ve idare edilmişlerdir⁵.

Vakıfların en önemli hizmetlerinden biri de sağlık hizmetleri alanında olmuştur. Bunlar sadece halkın sağlığı değil, aynı zamanda tıp eğitimi de yaparak doktor yetiştirmişlerdir. Vakfedilmiş bu sağlık müesseseleri, dârüşşifâ, şifahane, şifaiyye, bîmâristan, bîmârhane, maristan, dârü’l-afiye, dârü’l-merza, dârü’r-raha, dârü’s-sihha, dârü’t-tıp, dârü’l-aceze, cüzzamhane, tecridhane, karantinahane, tımarhane ve hastahane gibi isimlerle anılmıştır. Dârüşşifâ genel bir hastahane olmakla beraber delilere tahsis olunan tımarhaneyi de ifade etmektedir⁶.

Bîmâr (hasta) kelimesinden yer adı yapmakta kullanılan -istân ekiyle türetilmiş Farsça bir isimdir. Halk arasında ve daha çok “*tımarhane*” anlamında bu kelimedenden bozulmuş mâristan adının kullanıldığı, bunun da müslüman İspanya’da malastan/marastan, Mısır’da murustan, Mağrib’de morstan/mestran şekline dönüştüğü görülür. Arapça vakfiyesinden, Orta Asya Müslümanlarının bîmâristan yerine dârülmerza, Selçuklular’ın ise dârülâfiye, dârüşşifâ tabirlerini kullandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlılar dârüşşifâ ile birlikte daha çok dârüssihha, şifâhâne, bîmârhâne ve tımarhane kelimelerini kullanmışlar. XIX. yüzyıldan itibaren de özellikle Avrupa’daki gibi modern sağlık kuruluşlarının tesisleriyle buralara hastahane demeyi tercih etmişlerdir. Selçuklu döneminde Bîmâristan, Bîmârhâne ve Dârüşşifâ adı altında kurulan hastahaneler vardı. Selçuklular döneminde Şam’da Atabeg Nûreddin Zengî’nin 1154’te kurduğu kendi adıyla anılan bîmâristan çok önemli bir tıp merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Nûreddin Zengî bu hastahaneyi, Haçlı seferleri sırasında esir aldığı bir Frank kralından alınan fidye ile yaptırmıştı. İslâm dünyasında Bîmâristan-ı Âzam adıyla

¹ Ali Himmet Berki, “Hukukî ve İctimaî Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962, s.9-11; Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlılar*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17; Hacı Mehmed Günay, “Vakıf” *DİA*, 42, İstanbul, 2012, s.475.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *DİA*, 42, İstanbul, 2012, s.479; Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, 13, MEB Yay., İstanbul, 1986, s.153.

³ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, Ankara, 2002, s.440.

⁴ Alpay Bizbirlik, “Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.56-58.

⁵ Nazif Öztürk, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, Ankara, 2002, s.440.

⁶ Asaf Ataseven, “Tarihimizde Vakfedilmiş Sağlık Müesseseleri “Darü’ş-şifalar”, *II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984*, Ankara 1985, s.157.

büyük bir üne sahipti. Nûreddin Bîmâristanı örnek alınarak 1284'te Kahire'de Memlûk Sultanı Mansûr el-Kalavun'un kurduğu, Kalavun Bîmâristanı'nda da aynı şekilde teori ve pratiğe dayalı tıp eğitimi yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nin geniş topraklarında da yine halk, ordu ve saray mensupları için bîmâristan, bîmârhâne, tımarhane, şifâhâne veya dârüşşifâ denilen hastahaneler tesis edilmiş olmakla birlikte ele geçirilen yerlerdeki hastahanelerin yaşatılmasına özen gösterilmişti⁷.

Osmanlı arşiv kayıtlarında Trablusşam'da, *Dârüşşifâ, İzzi ve Bedrî Bîmâristanı, Bîmârhâne, Nûreddin Şehid Bîmâristanı, Nûreddin Şehid Bîmârhânesi* isimleriyle anılan vakıf hastane vardı. Bu kayıtlardan 1717 tarihli bir arşiv kaydında *Nûreddin Şehid Bîmârhânesi* gelirlerini İzzi Hamamî'nin câbisinin topladığı ve yine Bedrî ve İzzi Bîmâristanı mütevellileri *Nûreddin Şehid Bîmârhânesi* mütevellilerinin aynı kişi olması, Trablusşam Bîmâristanı'nın, İzzi Bîmâristanı, Nûreddin Şehid Bîmâristanı isimleriyle anıldığını doğrulamaktadır. Ancak neden *Nûreddin Şehid* adıyla kayıtlarda yer aldığı tam olarak bilinmese de Cumhurbaşkanlığı Devlet arşivlerinde *Nûreddin Şehid* ile ilgili tarama yapıldığında Trablusşam, Halep ve Şam'da bu isimle birer dârüşşifâ'nın olduğu ve bu bölgedeki hastahanelere Atabeg Nûreddin Zengî'den dolayı *Nûreddin Şehid* ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır. Yine Nejat Göyünç, Selçukluların Musul Atabegi Nûreddin Mahmud Zengi'nin Trablusşam, Halep ve Şam'da birer bîmâristan yaptırdığını belirtmiştir⁸. Yine Süheyl Ünver'de, Trablusşam'da Nûreddin Şehid ismiyle bîmâristan ve vakıf olduğunu aktarmıştır⁹. İncelenen dönemde ise Trablusşam'daki Bîmâristan Vakfı, 1845 ile 1846 tarihli bilgilerin yer aldığı 12421 numaralı evkâf muhasebe defterinde *Bîmâristan*, 1846-1852 tarihleri arasındaki bilgilerin bulunduğu 12678 numaralı evkâf muhasebe defterinde *Bîmâristan*, 1858-59 yılına ait verilerin kayıtlı olduğu 16578 numaralı evkâf muhasebe defterinde *Tîmâristan*, 1870'den sonraki evkâf muhasebe defterlerinde ise ağırlıklı olarak *Dârüşşifâ* olarak kayıtlarda geçmektedir.

Osmanlı idaresinde Trablus'un Bâbü'l-Hadîd adlı mahallesinde Memlûklar zamanında inşa edilmiş, Bedrî ve İzzi adlarını taşıyan iki Bîmâristan yani hastahâne vardı. Hicrî 742 (1341-1342 M.) yılında ölen Emir Bedrüddin Muhammed b. el-Hâc Ebubekir tarafından yaptırılan Bedrî Bîmâristanı'ndan bugün hiçbir eser kalmamıştır. Burtâsiye Camii karşısında ve Cîsrü's-Süveyka'nın yakınında yer alan İzzî Bîmâristanı ise hicrî 694-698 (1295-1298 h.) yılları arasında Trablus nâibliği yapan İzzüddin Aybek el-Musulî el-Mansurî tarafından yaptırılmıştır¹⁰. 1298'de Bâbü'l-Hadîd adlı mahallesinde İzzüddin Aybek için bir türbede inşa edilmişti¹¹. Mezarı için de bir vakıf kurduğu ve bunun 1547'de 192 akçe yıllık gelirinin olduğu Osmanlı evkâf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Trablus şehrinde yer alan bu Bîmâristanlar daha 16. yüzyılın ortalarında bakımsız halde idiler. Bunların vakıf gelirleri yeterince tahsil edilemediğinden, ikisi de hastaların tedavi ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. Bu durumun Trablus yöneticileri tarafından hükümete arz edilmesinden sonra, hangisinin ayağa kaldırılması daha müsait ise ikisinin de vakıf gelirlerinin orada toplanması ferman olunmuş ve bu ferman çerçevesinde, artık tamiri pek mümkün görünmeyen Bedrî Bîmâristanı'nın vakıf gelirleri, ona nispetle daha iyi durumda olan İzzi Bîmâristanı'na dâhil edilmişti. 1547'de Bedrî Bîmâristanı'nın vakıf geliri 5042 akçe, İzzi'nin ise 12.288 akçe idi. Buna göre iki vakfın toplam geliri 17.330 akçe idi. 1572'de ise vakıf gelirlerinin toplamı 17.622 akçe idi. Vakıf gelirlerinden başka, tedavi görürken ölen hastaların malları da bîmâristandaki hastaların tedavi masrafları için kullanılmıştı. Vakfiyesi gereği bîmarhânedeki yatan hasta ve yaralılarına tedavileri maksadıyla hafta ikişer kere şurup, macun ve sair yiyecekler verilirdi¹².

⁷ Bîmâristan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu, "Bîmâristan", *DİA*, 6, İstanbul, 1992, s.163-178.

⁸ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul, 2000, s. 2.

⁹ Süheyl Ünver, "Büyük Selçuklu zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair", *Vakıflar Dergisi*, 1, Ankara, 1938, s.18.

¹⁰ Ömer Abdusselam Tedmuri, *Târîhu Trâblus es-Siyâsi ve'l-Hadâri Abre'l-Usur*, II, Beyrut, 1984, s.298-299.

¹¹ Hayat Salam-Liebich, *The Architecture of the Mamluk City of Tripoli*, Cambridge, 1983, s.197-199.

¹² Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, 2010, TTK., s. 178-180.

1573 sonlarında Hekimbaşı Mehmed Çelebi'nin bir mektubundan burada birbiri ardınca görev yapan iki Yahudi asıllı hekim hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bunlardan Abraham'ın 6 akçe gündeliği vardı. Ancak "*ilm-i tababetten haberi yoktur cahildir*" suçlaması Trablusşam kadısı tarafından Divan-ı Hümâyun'a arz olununca Hekimbaşı Mehmed Çelebi, Salomon adlı bir başka Yahudi tabibin buraya tayinini uygun bulur ve tabibin gündeliği de 10 akçeye yükseltilir; çünkü günde 6 akçe gelir az olduğundan, bu göreve kimse talip olmamaktaydı¹³. Bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla Trablus Bîmârhânesi'nde Yahudi hekimler görev yapmakta ve bunların aldığı ücretlerde düşüktü.

Trablus Bîmârhânesi'nin 16. yüzyılda en önemli problemi mütevellî olanların görevlerini ihmal etmeleri nedeniyle Bîmârhâne'nin ihtiyaca cevap veremeyecek duruma gelmesiydi. 1586'da bîmârhâne mütevellîlerinden Sürûrî Ahmed'in görevini ihmal etmesinden dolayı, bîmârhânenin büyük zarar gördüğü, Trablus kadısı tarafından hükümete bildirilmiş, durumun teftişi ve sonucunun hükümete iletilmesi hususunda Trablus kadısına hitaben bir hüküm yazılmıştı¹⁴. Bu durumun bir benzeri ise 1717'de meydana gelmişti. Vakfın mütevellîsi Seyyid Abdullatif'in ilgisizliğinden dolayı vakfın harabe olduğu ve muhasebe işlerinin dahi İzzi Hamamı'nın câbisi tarafından yapıldığı aktarılmış ve mütevellînin görevine son verilerek yerine Seyyid Mustafa atanmıştı¹⁵.

Öte taraftan, mütevellî olanların gelir kaynaklarına yeterince sahip çıkmamaları sebebiyle, bîmârhâne vakfi başkaları tarafından zarar ve tahribatlara da maruz kalmıştı. Nitekim daha önce Trablus'un Hamallar Mukaddimi vazifesinde bulunmuş olan Muhammed b. Zeytûn adında biri bîmârhâne evkâfından bazı evleri yıkarak yerine yeni evler bina etmiş ve bunları da kendine mülk edinmişti. Ayrıca, şehir halkına zarar vermesi ve haksız yere zulüm ve baskılarda bulunması sebebiyle, Muhammed b. Zeytûn, ailesiyle birlikte Rodos'a sürgün cezasına çarptırılmıştı. Fakat sürgün cezasının yer aldığı hükmü bir şekilde eline geçirerek yok ettiği ve bundan sonra da halka zulmetmeye devam ettiği anlaşılan Muhammed'in Rodos'a sürgün edilmesine dair Trablus beyi ve kadısına hitaben 24 Temmuz 1565'de başka bir hüküm daha yazılmıştı¹⁶. 1801'de benzer bir durum yine yaşanmış olup vakfın mütevellîleri olan Şeyh Abdulkerim ve Şeyh Abdulhak zamanında vakfa Kemaloğlu isimli bir şahsın müdahale ettiği ve bu müdahalenin sonlandırılmasına dair yerel yöneticiler tarafından uyarılarak vakfa müdahalesi men edilmişti¹⁷. Zaman değişse de yıllar içinde farklı şahıslar tarafından Bîmâristan vakfına müdahalelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise işinin ehli olmayan vakıf yöneticilerinin görev yapmasıydı.

1. Vakfın Gelirleri

Vakıfların kuruluşundaki temel amaçlarına hizmet etmeleri ve verdikleri hizmetleri sürekli kılabilme için gelirlere ihtiyaçları vardı. Bu sebeple vâkıflar kurmuş oldukları vakıflara çeşitli menkûl veya gayr-i menkulleri gelir olarak bırakmışlardı. Trablusşam'daki Bîmâristan Vakfı, Bedrî ve İzzi Bîmâristan vakıflarının birleşmesi neticesinde iyi bir gelir kalemine sahip olduğu anlaşılmaktadır. 1845-1880 yılları arasındaki evkâf muhasebe kayıtlarına göre vakfın gelirleri dükkân, han, taş ücreti, ev, oda, kemeraltı, kiraathâne, ahır, arsa, zeytin mahsulü, ihkâr, sadaka ve vakfın bir önceki yıldan devreden fazla gelirinden meydana gelmişti. Trablusşam'ın liman şehri olması ve ticaretin şehirde halkın temel geçim kaynaklarından biri olması Trablus'taki vakıfların mülkleri arasında ilk sırayı dükkânların almasını sağlamıştı. Bîmâristan Vakfı'nın yıllara göre sayıları 23 ile 55 adet arasında değişen dükkânı vardı. Bunlardan yıllara göre 3424 ile 11.339 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir elde edilmişti. Bu kalemde 1845 yılında 4411 kuruş gelir elde edilmiş olup bu miktar o yılki vakfın toplam gelirinin %73'üne, 1845-46'da 4313 kuruş %61'ine,

¹³ BOA, A. DVNSMHH.d, Nr:25, s.18; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler", s.2.

¹⁴ Enver Çakar, *Trablus (1516-1579)*, s. 180.

¹⁵ VGMA, Df. 235/20, 11 Safer 1129 H. (25 Ocak 1717 M.), s.43.

¹⁶ Enver Çakar, *Trablus (1516-1579)*, s. 180.

¹⁷ VGMA, Df. 270/65, 9 Şaban 1216 H. (15 Aralık 1801 M.), s. 129.

1846-50'de 11.339 kuruş %44'üne, 1853-54'te 3424 kuruş %45'ine tekabül etmekteydi. Bu oranlara göre vakfın ana geliri dükkânlardan sağlanmıştı. 1873-74'de vakfın sahip olduğu dükkânlardan 12 ile 1400 kuruş arasında değişen miktarlarda kira geliri sağlanmıştı. Vakfın dükkânlardan elde ettiği gelir miktarındaki farklılıkların temelinde, dükkânların büyüklüğü, bulunduğu konum, dükkânların yeni veya eski olmaları en temel etkendi. Vakfın 1845-1846 yılları arasında dükkân sayılarının 50-55 adet olduğu kayıtlarda anlaşılacakla birlikte bu dönemde vakfın sahip olduğu hanın kayıtlarda yer almayıp bu tarihten sonra kayıt edilmesi bu durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tablo 1: Dârüşşifâ (Bîmârîstan) Vakfı'nın Yıllara Göre Gelir Tür ve Miktarları

Gelir Türleri	1845 ¹⁸	1845-46 ¹⁹	1846-50 ²⁰	1850-52 ²¹	1853-54 ²²
Dükkân	55 adet (4411 Kr ²³)	50 adet (4313 Kr)	24 adet (11339 Kr)	25 adet	23 adet (3424 Kr)
Han (Harir Hanı)	---	---	1 adet (31 adet dükkân, 32 adet oda ve bir kemer altı 7927 Kr)	1 adet (31 adet dükkân, 31 adet oda ve 1 kemeraltı 1 mağaza 6305 Kr)	1 adet (31 adet dükkân, 31 adet oda ve 1 kemeraltı 1 mağaza 3180 Kr)
Taş ücreti	---	---	---	301 Kr	---
Ev	2 adet (230 Kr)	2 adet (230 Kr)	1 adet (800 Kr)	1 adet (800 Kr)	2 adet (350 Kr)
Oda	27 adet (709 Kr 3 P)	23 adet (596 Kr)	---	---	---
Kemeraltı	5 adet (55 Kr)	2 adet (73 Kr)	1 adet (60 Kr)	1 adet (60 Kr)	3 adet (30 Kr)
Kırathâne	---	70 Kr (Dame Köyü)	---	---	---
Ahır	---	---	2 adet (80 Kr)	2 adet	2 adet
Arsa	---	---	1 adet	1 adet	---
Zeytin mahsulü	---	700 Kr	1591 Kr 19 P	720 Kr	500 Kr
İhkâr	---	6 Kr	32 Kr	50 Kr	33 Kr
Sadaka	---	---	---	---	38 Kr
Vakfın bir önceki yıldan fazla geliri	576 Kr	1113 Kr 25 P	7343 Kr 5 P	---	---
Toplam Gelir	6009 Kr 3 P	7083 Kr 25 P	25852 Kr 24 P	14429 Kr 20 P	7555 Kr

Gelir Türleri	1854-55 ²⁴	1858-59 ²⁵	1859-60 ²⁶	1866-67 ²⁷	1873-74 ²⁸	1876-77 ²⁹
Dükkân	23 adet	23 adet	24 adet	23 adet	23 adet	23 adet
Han (Harir Hanı)	1 adet (3361 Kr)	1 adet (3300 Kr)	1 adet (3250 Kr)	1 adet (3000 Kr)	1 adet (7300 Kr)	1 adet (6000 Kr)
Ev	2 adet	2 adet	1 adet	2 adet	2 adet	2 adet
Ahır	2 adet	---	---	---	---	---
Kemeraltı	4 adet	4 adet	3 adet	3 adet	2 adet	3 adet
Zeytin mahsulü	1000 Kr	450 Kr	1000 Kr	700 Kr	351 Kr	570 Kr
İhkâr	81 Kr	81 Kr 4 P	81 Kr	81 Kr	Geliri var miktarı belirtilmemiş.	81 Kr
Toplam	8235 Kr 4 P	8415 Kr 4 P	9085 Kr	9900 Kr	16149 Kr	11044 Kr

¹⁸ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.13a.

¹⁹ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.18b.

²⁰ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.38b-38a. Vakfın 1263-1266 H. yıllarına ait dört yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

²¹ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.62a. Vakfın 1267-1268 H. yıllarına ait iki yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

²² BOA, Ev, Df. Nr:15175, s.5a-6b.

²³ Kuruş: Kr, P: Para.

²⁴ BOA, Ev, Df. Nr:15495, s.7b.

²⁵ BOA, Ev, Df. Nr:16578, s.6b.

²⁶ BOA, Ev, Df. Nr:16578, s.17b.

²⁷ BOA, Ev, Df. Nr:17178, s.70.

²⁸ BOA, Ev, Df. Nr:22719, s.5a-6b.

²⁹ BOA, Ev, Df. Nr:23797, s.4a-5b.

Trablus Bîmâristan vakfı bir adet hana sahipti. Han, şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için kullanılan bir kelime olmuştur. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı³⁰. Her han, bir tür malın kapalı pazar yeri olma görevini fermanla tekeline geçirdiği için, burada toplanıp perakendecilere ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanamaz ve toptan satışı yapılamazdı. Hanlar, bu toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adını alırlardı. Şehirlerde bu kesimlerin gelişmesi tek tek yapılaşmadan çok, bir vakfın yarattığı “*imaret*” ya da “*külliyeye*” halinde, camisi, hamamları, hanları, bedesteni ve benzeri öğeleri ile birlikte bütüncül bir uygulama ile gerçekleştirilmiştir³¹. Vakıf, Bâb-ı Hâdîd mahallesinde, Harir isminde bir hana sahip olup bu handa 31 adet dükkân ile 32 adet oda ve 1 kemeraltı yer almaktaydı. İsminden anlaşıldığı kadarıyla şehirde üretilen ipek ve ipek ürünleri bu handa alınıp satılmaktaydı.

Bîmâristan Vakfı'nın sahip olduğu Harir Hanı içerisindeki dükkânlar ve odalar bazı yıllarda evkâf muhasebe defterlerine han yerine ayrı ayrı dükkân ve oda olarak kaydedilmişti. Bundan dolayı bazı yıllarda vakfın dükkân ve oda sayılarında farklılık görülmektedir. Harir Hanı'ndan yıllara göre 3300 ile 7927 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir elde edilmişti. Bu mülkünden vakıf 1846-50'de 7927 kuruş gelir elde etmiş olup bu miktar o yılki tüm gelirin %31'ine, 1850-52'de 6305 kuruş %44'üne, 1853-54'te 3180 kuruş %42'sine, 1854-55'te 3361 kuruş %41'ine, 1858-59'da 3300 kuruş %39'una 1873-74'de % 45'ine denkti. Bu oranlara göre dükkânlardan sonra vakfa en fazla gelir getiren mülk Harir Hanı'ydı. Vakıf geliri içerisinde sadece 1850-52 tarihlerinde 301 kuruşluk taş ücreti de vardı. Muhtemelen bu gelir vakfın bir mülkünde bulunan taşların satılmasından elde edilen gelirdi. Bu gelir kaleminden anlaşıldığı kadarıyla vakfın bu yıllık yöneticisi mevcut tüm imkanlardan istifade ederek vakfa gelir sağlamak için her türlü malzmeden istifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Vakfın yıllara göre sayıları bir ile iki adet arasında değişen evi olup bunlardan yıllara göre 230 ile 800 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir elde edilmişti.

Bîmâristan Vakfı'nın sahip olduğu bir diğer mülkü ise odalardı. Ticarî hayatın merkezi konumunda olan hanlarda yer alan odalar, menzillerde yer alan odalar, iş ve ticaret maksadıyla birbirleriyle ilişkileri olan insanların daimî veya geçici olarak ikamet ettikleri veya misafir edildikleri odalar şeklindeki konutlar, kiralanmak amacıyla genellikle katlı olarak ve eş boyutlu, eş biçimli, diziler halinde inşa edilmişlerdir. Bir ya da iki kişinin barınabileceği genellikle tek katlı bu küçük ev yapılarında, dar gelirlili insanlar sürekli oturabilirler, ya da ticaretle uğraşan ve değişik memleketlerden gelen bekâr işçiler, hamallar, tüccarlar, yolcular ve misafirler kalabiliyorlardı³². Vakfın 1845 ve 1845-46 yıllarında sayıları 23 ile 27 adet arasında değişen odaları olup bunlardan yıllara göre 596 ile 709 kuruş arasında geliri vardı. Bu odalar hanın içindeki odalar olup 1845-1846 yıllarında vakfın hanından sağlanan gelir bulunmaması bu bilgiyi doğrulamaktadır. Vakfın bir diğer mülki ise yıllara göre sayıları 1 ile 5 adet arasında değişen kemeraltılarıydı. Üst örtüsü tonoz yapılı küçük dükkânlar olarak tanımlanacağı gibi, genellikle bir binanın avlusunda ya da dış cephelerinde yer alan revâklara benzeyen bu yapılar çatısı sütunlarla desteklenmiş, yarı kapalı, uzunlamasına bir mekân halinde olan yapılardı³³. Vakfın sahip olduğu kemeraltılarından yıllara göre 30 ile 73 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir sağlanmıştı. Vakfın sadece 1845-46 yılında gelir elde ettiği Dame Köyü'ndeki Kıraathâne isimli bir mülkü de vardı. Vakfın iki adet ahır ile bir adet arsası da bulunmaktaydı.

Vakfın bir diğer gelir kalemi ise Trablusşam'da bolca yetişen zeytinlerden elde edilen gelirdi. Bu kalemde yıllara göre 450 ile 1591 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir kazanılmıştı. Bu kalemde 1846-50'de 1591 kuruş gelir elde edilip bu miktar o yılki tüm gelirin % 6'sına, 1854-55'te

³⁰ Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *DİA*, 25, Ankara, 2002, s.299.

³¹ Mehmet Tuncer, “Ankara'da Vakıf Mülkiyetindeki Bedesten ve Hanların Gelişimi ve Şehir Ekonomisinin Dönüşüm Süreci (15-20. yy)”, *Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editör: Mehmet Kurtoğlu), Ankara, 2014, s.105.

³² Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s.147-148.

³³ Revak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Mülâyim, “Revak” *DİA*, 35, İstanbul, 2008, s.22-24.

1000 kuruş %12'sine eşitti. Vakfın zeytinden sağladığı geliri, zeytin ağacının bir sene bol ürün vermesi, bir sene az ürün vermesi nedeniyle yıldan yıla değişiklik göstermişti. Mesela, 1845'de vakfın zeytin geliri bulunmuyorken bir sonraki yılda 700 kuruşluk zeytin geliri vardı. Bu durum vakfın malî dengesinde değişiklik yaşanmasına etki etmişti.

Vakfın ihkâr geliri de bulunmaktaydı. İhkâr, bir yer üzerinde bina yapmak ve ağaç dikmek üzere yıllık muayyen bir meblağla ve bekâ şartıyla o yeri isticar etmek şeklinde tanımlanmıştır³⁴. Bu kalemde vakıf yıllara göre 6 ile 81 kuruş arasında değişen miktarlarda gelir elde etmişti. Vakıfta sadaka olarak ise sadece 1853-54 yılında 38 kuruşluk bir geliri vardı. Vakfın bir önceki yıldan devreden gelir fazlası ise yıllara göre 576 ile 7343 kuruştan oluşmaktaydı. Bu kalemde 1845-46'da 1113 kuruş geliri olup bu miktar o yılki tüm gelirin % 16'sına, 1846-50'de 7343 kuruş %28'ine eşitti. Vakfın mülklerinden on yedi adet dükkânı, bir adet evi ve Harir Hanı Bâb-ı Hâdid Mahallesi'nde, bir kemeraltı ile iki dükkânı 'Adese Mahallesi'nde, dört adet dükkânı Süveykâ Mahallesi'nde, bir adet evi Terbi'a Mahallesi'nde idi. Buna göre vakfın mülkleri ağırlıklı olarak Bâb-ı Hâdid Mahallesi'nde yer alıyordu.

Tablo 2: Dârüşşifâ (Bîmârîstan) Vakfı'nın Yıllara Göre Gelir ve Gider Miktarları

Yıl	Gelir		Gider		Fark	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
1845	6009	3	4895	18	1113	25
1845-46	7083	25	3340	20	3743	5
1846-50	25.852	24	13.738	3	12.114	21
1850-52	14.429	20	9104	4	5325	16
1853-54	7555	--	7214	3	340	37
1854-55	8235	4	7259	18	975	26
1858-59	8415	4	5698	30	2716	14
1866-67	9900	--	8697	25	1202	15
1866-67 ³⁵	650	15	--	--	--	--
1867 ³⁶	9125	--	1323	20	7801	20
1879-1880 ³⁷	505	--	--	--	--	--

Vakıf gelir-gider dengesi yönünden incelendiğinde, incelenen tüm yıllarda vakfın gelir fazlası verdiği görülmektedir. Vakfın en yüksek gelir fazlası verdiği yıl 1846-50 tarihlerinde 12.114 kuruştur. Bunu üç aylık gelir gider bilgisinin olduğu 1867'de 7801 kuruş izlemiştir. En az gelir fazlası 1853-54'te 340 kuruş ile verilmiştir. Vakfın incelenen 1845 ile 1867 arasındaki 13 yıl içerisindeki yıllık gelir ortalaması 6729 kuruş iken, yıllık gider ortalaması 4611 kuruştur. Buna göre vakıf her yıl ortalama 2118 kuruş gelir fazlası vermiştir. Vakfın mali yönünün güçlü olduğu, bu durumun ise sahip olduğu çok sayıda mülkü ile birlikte ziraî gelire sahip olması etkili olmuştur.

2. Vakfın Giderleri

Vakıflar, mevcut gelirlerini kuruluşları yerine getirmek başta olmak üzere, hizmet verdikleri mekânları ile birlikte bu hizmetlerin devamını sağlamak için düzenli gelir getirmesi amacıyla mülklerinin tamir, tadilat ve bakımı ile istihdam ettikleri personellerin ücretlerini ödemek için harcarlar. Trablus Bîmârîstan Vakfı'nın giderlerini zeytin ağaçlarının bakımı ve haracı, fakir hastalara yapılan yardım, verilen sadaka, imaretin ve mülklerin tamir, tadilat ve bakımı, resmi ödemeler ve diğer masraflar oluşturmaktaydı. Vakfa gelir getiren zeytin ağaçlarının bakımı için yıllara göre 42 ile 523 kuruş arasında değişen miktarlarda masraf yapılmıştır. Bu kalemde en fazla masraf 1846-50'de 523 kuruş ile yapılırken en az masraf 1850-52'de 42 kuruştur. Vakıf, zeytinden elde edilen gelire karşılık olarak ödenen zeytin haracı olarak ise yıllara göre 3 ile 13 kuruş arasında

³⁴ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dâir Yazılan Eserlerle Vakfiye Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara, 1965, s.25.

³⁵ 1282 Rumî yılı Kanun-ı evvel'den Şubat ayı sonuna kadar üç aylık gelire ait kayıt. (Bu defterde vakıflara ait sadece gelir bilgisi yer almaktadır.). *BOA, Ev, Df. Nr:20130, s.2b.*

³⁶ 1283 Rumî yılı Haziran'dan Ağustos ayı sonuna kadar üç aylık gelire ait kayıt. *BOA, Ev, Df. Nr:20368, s.1.*

³⁷ 1295 Rumî yılı Kanun-ı evvel'den Şubat ayı sonuna kadar üç aylık kayıt olup üç aylık geliri 505 kuruştur. *BOA, Ev, Df. Nr:24601, s.2a.*

değişen miktarlarda ödeme yapılmıştı. Vakıftan 1845-46 yılında sadece fakir hastalara 225 kuruş ödenmişti. Bu yapılan ödemeden anlaşıldığı üzere bu tarihte Bîmâristan da sağlık hizmet verilmekteydi. Yine sadaka olarak 1845’de verilen 147 kuruşluk bir miktarda muhtemelen buradaki ihtiyaç sahibi olan hastalara verilmişti.

Tablo 3: Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı’nın Gider Tür ve Miktarları

Gider Kalemi	1845 ³⁸		1845-46 ³⁹		1846-50 ⁴⁰		1850-52 ⁴¹		1853-54 ⁴²		1854-55 ⁴³	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Zeytin Harcı	--	--	4	--	13	20	3	--	6	--	--	--
Zeytin Ağaçlarının Masrafı	106	20	45	--	523	--	42	--	480	--	482	--
Fakir Hastalara Verilen	--	--	225	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Sadaka	147	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
İmaretin Tamiri	3088	38	1413	20	--	--	2267	24	--	--	--	--
Mülklerin Tamiri	--	--	--	--	8366	2	3354	--	5761	23	5588	38
Hanın Suyolunun Tamiri	--	--	--	--	255	--	--	--	100	--	50	20
Harç-ı Muhasebe	60	--	70	--	62	16	--	--	--	--	--	--
Maaş-ı Muharrer	240	--	280	--	249	24	--	--	--	--	--	--
Diğer Masraf	--	--	--	--	602	20	1997	20	226	20	--	--
Toplam	3642	18	2037	20	10072	2	7664	4	6574	3	6121	18

Gider Kalemi	1858-59 ⁴⁴		1866-67 ⁴⁵		1868-69 ⁴⁶		1878-79 ⁴⁷	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Zeytin Ağaçlarının masrafı	518	--	347	--	125	--	--	--
Mülklerin Tamiri	2530	10	2472	--	1199	30	521	--
Hanın Suyolunun Tamiri	165	--	--	--	--	--	--	--
Diğer Masraf	350	--	1432	20	--	--	429	--
Toplam	3563	10	4251	20	1324	30	950	--

Vakfın miktar olarak yüksek meblağlı giderlerinden biri de imaretin tamiri için yapılan harcamalardır. Bu kalemden yıllara göre 1413 ile 3088 kuruş arasında değişen miktarlarda harcama yapılmıştı. Bu kalemden 1845 yılında yapılan 3088 kuruşluk harcama o yılki personel hariç tüm giderlerin %85’ine, 1845-46’da 1413 kuruş %69’una, 1850-52’de 2267 kuruş %30’una tekabül etmekteydi. 1853’ten sonra vakfın imareti için herhangi bir masraf yapılmamıştı. Buna göre vakıf bu tarihten sonra hizmet vermemiş veya imaretin tamirine ihtiyaç duyulmamıştı. Vakfın en yüksek meblağlı harcamasını mülklerin tamiri oluşturmuştu. Bu kalemden yıllara göre 2472 ile 8366 kuruş arasında değişen miktarlarda masraf yapılmıştı. Bu kalemden 1846-50 tarihlerinde 8366 kuruşluk masraf yapılmış olup bu miktar o yılki personel hariç tüm giderlerin %83’üne, 1850-52’de 3354 kuruş %44’üne, 1853-54’te 5761 kuruş %88’ine, 1854-55’te 5588 kuruş %91’ine, 1858-59’da 2530 kuruş %71’ine, 1866-67’de 2472 kuruş %58’ine tekabül etmekteydi. 1854-55’de sadece Harir Hanı’nın tamiri için 940 kuruş harcanmıştı. Aynı tarihte iki dükkân ile bir odanın toplam tamirat masrafı ise 4438 kuruş 18 para olup muhtemelen bu dükkânlar harabe olup bu tarihte tamamen yenilenmişlerdi. 1858-59’da hanın tamirâtı için 617 kuruş 10 para harcama yapılmıştı. Yine 1878-79’da hanın tamiri için 521 kuruş harcanmıştı. Vakfın sahibi olduğu hanın suyolunun tamiri için ise yıllara göre 50 ile 255 kuruş arasında değişen miktarlarda masraf yapılmıştı. Resmi ödemelerden harç-ı muhasebe için yıllara göre 60 ile 72 kuruş arasında değişen miktarlarda ödeme yapılırken,

³⁸ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.13a.

³⁹ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.19a.

⁴⁰ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.38a. Vakfın 1263-1266 H. yıllarına ait dört yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

⁴¹ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.62a-63b. Vakfın 1267-1268 H. yıllarına ait iki yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

⁴² BOA, Ev, Df. Nr: 15175, s.6b.

⁴³ BOA, Ev, Df. Nr:15495, s.7b.

⁴⁴ BOA, Ev, Df. Nr:16578, s.6b.

⁴⁵ BOA, Ev, Df. Nr:17178, s.70.

⁴⁶ 1284 Rumî yılı Kanun-ı evvel’den Şubat ayı sonuna kadar üç aylık kayıt. BOA, Ev, Df. Nr:19646, s.70a.

⁴⁷ 1294 Rumî yılı Kanun-ı evvel’den Şubat ayı sonuna ayına kadar üç aylık kayıt. BOA, Ev, Df. Nr:24352, s.3a.

maaş-ı muharrer için ise yıllara göre 240 ile 280 kuruş arasında değişen miktarlarda ödeme yapılmıştı. Vakfın diğer masraf olarak belirtilen gideri 1846-50'de diğer masraf, 1850-52'de sair masraf, perakende masrafı ve tîmâristan masrafının toplamı, 1853-54'de ise muhtelif masraf, 1878-79'da ise müteferrika, ifadeleriyle evkâf muhasebe defterlerine kayıt edilmişti. Bu kalemde yıllara göre 226 ile 1997 kuruş arasında değişen miktarlarda ödeme yapılmıştı. Bu kalemde 1850-52'de 1997 kuruş ödenmiş olup bu miktar o yılki personel hariç tüm giderlerin % 26'sına eşitti.

3. Vakıf Görevlileri

Vakıfların kuruluş amaçlarındaki hizmetlerini yerine getirmek amacıyla, verdikleri hizmetler ile vâkıfların vakfiyedeki şartlarına göre çeşitli tür ve sayıda görevli çalıştırmışlardı. Bîmâristan Vakfı'ndaki görevliler ile ilgili genel olarak hurufat kayıtları ile evkâf muhasebe defterlerinde detaylı bilgi bulunmaktadır. Hurufat defterlerinde vakıfta müteveli, neccar, câbi, kâtip, hekimbaşı ve tabip unvanına sahip görevliler vardı. Bu görevlilerden hekimbaş ve tabip unvanına sahip görevlilerin 17. ve 18. yüzyıllarda bulunması vakfın sağlık hizmetlerini bu yüzyıllarda yerine getirdiği anlamına gelmektedir. Yine hurufat kayıtlarında vakfın İzzi ve Bedrî Bîmâristanı, Nûreddin Şehid Bîmârhânesi ile Dârüşşifâ olarak üç farklı isimle kayıt edilmiş olması dikkat çekmektedir.

Vakfın hurufat defterleri ile arşiv kayıtlarında genellikle mütevellilerin atanması ile mütevellilerin yaşadığı sıkıntılar önemli yer tutmaktadır. Mesela, 1717'de vakfın mütevellisi Seyyid Abdullatif ilgisizliğinden dolayı vakfın harabe olduğu bundan başka İzzi Hamamı'nın da câbisi tarafından muhasebesi görüldüğü ve müteveli görevine Seyyid Mustafa atandığı bildirilmişti⁴⁸. 1749'da müteveli olan Şeyh Mustafa göreve uygun bulunmayıp görevinden el çekirilmiş ve yerine Şeyh Muhammed bin Muhammed atanmıştı⁴⁹. Ancak 1752'de müteveli olan Şeyh Muhammed bin Muhammed'in vakıf işlerine ilgisizliğinden dolayı vakfa tekrardan Şeyh Mustafa müteveli olarak atanmıştı⁵⁰. 1752 tarihli bir diğer hurufat kaydında vakıfta es-Seyyid Abdülkerim bin Abdullatif'in uzun yıllardan beri mutasarrıflığında olduğu ve Şeyh Muhammed bin Abdülhayzade bin Mustafa vakfa müdahale ettiği ve bu kişinin vakfa müdahalesinin men edildiği belirtilmiştir⁵¹. Bu kişi bundan önce İzzi ve Bedrî Bîmâristanı'nın mütevellisi ile aynı isme sahipti. 1787'de vakfın mütevellisi olan Şeyh Mustafa bin Hüseyin görevini layıkıyla yerine getiremediği devlet yetkililerince oluşturulan bir meclis tarafından karar verilmiş ve yerine Seyyid Muhammed Emin atanmıştı⁵². 1799 tarihli başka bir kayıta ise vakıf Nûreddin Şehid Tımarhânesi olarak kayıtlı olup bu kayıta Aralık 1776'da Şeyh Mustafa bin Şeyh Hüseyin vefat edip yerine Şeyh Abdülkerim ve Şeyh Abdülhak ibn-i Şeyhü'l-bâkî Salih müteveli olarak atandığı bilgisi vardır⁵³. Farklı arşiv kayıtlarında Şeyh Mustafa bin Şeyh Hüseyin'in yirmi sene müteveli olarak görev yaptıktan sonra 1776'da vefatıyla yerine Seyyid Abdulgani Efendinin atandığı bilgisi mevcuttur⁵⁴. 1801'de vakfın mütevellileri olan Şeyh Abdülkerim ve Şeyh Abdülhak olmakla birlikte vakfa Kemaloğlu isimli bir şahsın müdahale ettiği ve bu müdahalenin sonlandırılmasına dair yerel yöneticiler tarafından uyarıldığı ve Kemaoluğlu isimli şahsın vakfa müdahalesinin men edildiği belirtilmiştir⁵⁵. 1834'de Nûreddin Bîmârhânesi'nin iki mütevellisi olup bunlardan biri Şeyh Abdullah idi⁵⁶. Yukarıda verilen bilgilerden en dikkat çeken vakfın Nûreddin Şehid Tımarhânesi ismiyle geçmesidir. Vakfın tımarhâne olarak kayıt edilmesi muhtemelen burada ruh sağlığı bozuk hastaların tedavi edildiğini ifade etmek için kullanılmıştı.

⁴⁸ VGMA, Df. 235/20, 11 Safer 1129 H. (25 Ocak 1717 M.), s.43.

⁴⁹ VGMA, HD, nr. 1130, s. 112.

⁵⁰ VGMA, HD, nr. 1130, s. 113.

⁵¹ VGMA, HD, nr. 1130, s. 113.

⁵² VGMA, HD, nr. 547, s.138.

⁵³ BOA, C.SH. 8-373, 7 Muharrem 1214 H. (11 Haziran 1799 M.).

⁵⁴ VGMA, Df. 260/52, 2 Cemaziyelevvel 1190 H. (19 Haziran 1776 M.), s. 139; VGMA, Df. 260/41, 25 Şaban 1190 H. (9 Ekim 1776 M.), s.103.

⁵⁵ VGMA, Df. 270/65, 9 Şaban 1216 H. (15 Aralık 1801 M.), s. 129.

⁵⁶ BOA, C.SH. 10-498, 24 Safer 1250 H. (2 Temmuz 1834 M.).

Tablo 4: Hurufat Kayıtlarında Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nın Görevlileri

Görev Yeri	Vazife	Ücret	Görevde Bulunanlar	Tarih	Arşiv Kaynağı
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Şeyh Mustafa	1748	VGMA, HD, nr. 1130, s. 112.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Şeyh Muhammed bin Muhammed	1749	VGMA, HD, nr. 1130, s. 112.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Şeyh Mustafa	1752	VGMA, HD, nr. 1130, s. 113.
Nüreddin Şehid Bîmârhânesi	Mütevelli	--	Şeyh Mustafa	1752	VGMA, HD, nr. 1130, s. 113.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Seyyid Muhammed Emin	1787	VGMA, HD, nr. 547, s.138.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Es-Seyyid Muhammed	1799	VGMA, HD, nr. 544, s. 149.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Mütevelli	--	Müftizâde Es-Seyyid Muhammed	1799	VGMA, HD, nr. 544, s. 149
Dârüşşifâ	Neccar	Bir akçe	Mustafa Efendi	1697	VGMA, HD, nr. 1140, s. 443.
Dârüşşifâ	Câbî	Bir akçe	Hasan Efendi	1697	VGMA, HD, nr. 1140, s. 443.
Dârüşşifâ	Câbî	Altı akçe	Hasan Efendi	1706	VGMA, HD, nr. 1159, s. 166.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Baş Câbî	Altı akçe	Muhammed Emin	1764	VGMA, HD, nr. 1126, s. 69.
Bîmârhâne	Kâtip	On beş kuruş	Seyyid Mustafa ve Seyyid Abdulvahid	1765	VGMA, HD, nr. 1126, s. 71.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Kâtip	Beş akçe	Seyyid Abdulkarim	1767	VGMA, HD, nr. 1126, s. 72.
İzzi ve Bedrî Bîmâristanı	Kâtip	Beş akçe	Seyyid Rufâ'i ve Es-Seyyid Ali ibn-i Derviş Muhammed	1825	VGMA, HD, nr. 549, s. 198.
Nüreddin Şehid Bîmârhânesi	Hekimbaşı	Yirmi akçe	Şeyh Abdullah Meğaribizâde	1752	VGMA, HD, nr. 1130, s. 113.
Bîmâristan	Tabip	--	Es-Seyyid İsmail	1693	VGMA, HD, nr. 1159, s. 164.

Vakıfta incelenen dönemde mütevelli, nazır, hatip, hekim, tabip, tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân-ı Şerif, kâtip, câbî, mahzenci, suyolcu (râh-ı âb), vekilharç, hancı, kayyum, hademe, ferrâş, tahsildar ile dârüşşifâ unvanlarına sahip görevliler çalışmıştı. Vakıfta yıllara göre 5 ile 13 kişi arasında değişen sayıda personel istihdam edilmişti. Vakıfta temel idari işleri yapan mütevelli, nazır, kâtip, câbî, vekilharç ve tahsildar, sağlık hizmetleri veren dârüşşifâ, hekim ve tabip, sağlık hizmetine yardımcı olan hatip, tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân-ı Şerif, yardımcı hizmet olarak ifade edilen vakfın ve mülklerinin temizlik ve bakımından sorumlu olan mahzenci, suyolcu (râh-ı âb), hancı, kayyum, ferrâş ve hademe unvanına sahip personeli vardı.

Tablo 5: Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nın Görevlileri ve Yıllara Göre Ücretleri

Görevli Unvanı	1845 ⁵⁷ Kuruş	1845-46 ⁵⁸ Kuruş	Görevli Unvanı	1846-50 ⁵⁹ Kuruş	1850-52 ⁶⁰ Kuruş
Mütevelli	720	720	Mütevelli	2250	---
Nazır	60	60	Nazır	120	---
Hatip	60	60	Tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim	---	300
Hekim	9	9	Tabip	138	---
Kâtip	30	30	Kâtip	90	---
Câbâ	80	30	Câbî	90	360
Mahzenci	12	12	Mahzenci	24	---
Suyolcu	30	30	Râh-ı âb	120	60
Vekilharç	12	12	Vekilharç	24	---
Hancı	180	180	Hancı	540	360
Kayyum	60	60	Kayyum	180	360
Câbî-i Sâni	---	50	Hademe	90	---
Kâtip-i Sâni	---	50	---	---	---
Görevli Sayısı	11 Kişi	13 Kişi	---	11 Kişi	5 Kişi
Toplam	1253	1303	---	3666	1440

⁵⁷ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.13a.

⁵⁸ BOA, Ev, Df. Nr:12421, s.19a.

⁵⁹ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.38a. Vakfın 1263-1266 H. yıllarına ait dört yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

⁶⁰ BOA, Ev, Df. Nr:12978, s.62a. Vakfın 1267-1268 H. yıllarına ait iki yıllık muhasebe kaydı defterde birlikte hesaplanmıştı.

Trablusşam Dârüşşifâ (Bîmârîstan) Vakfı 1845-1880

Görevli	1853-54 ⁶¹ Kuruş	Görevli	1854-55 ⁶² Kuruş	Görevli	1858-59 ⁶³ Kuruş	1859-60 ⁶⁴ Kuruş	1866-67 ⁶⁵ Kuruş
Tilâvet-i Kur'ân-ı Şerif İsmail Efendi	150	Tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim	150	Tilâvet-i Kur'ân-ı Şerif İsmail Efendi	150	450	675
Kayyum Seyyid Muhammed	100	Kayyum	100	Tilâvet-i Kur'ân-ı Şerif Ali Efendi	300	400	603
Râh-ı âb	30	Râh-ı âb	30	Tilâvet-i Kur'ân-ı Şerif Muhammed Efendi	---	180	540
Câbî	180	Câbî	180	Tilâvet-i Kur'ân-ı Şerif Hacı Ali Efendi	---	---	135
Hancı	180	Hancı	180	Kayyum Seyyid Muhammed	100	100	300
---	---	Dârüşşifâda çeşitli görevliler 4 kişi	498	Hancı	180	---	---
---	---	---	---	Râh-ı âb Muhammed Efendi	30	30	---
---	---	---	---	Câbî Muhammed Efendi	360	380	---
---	---	---	---	Dârüşşifâda çeşitli görevliler	1195 Kr 20 P	---	---
---	---	---	---	Suyolcu Ahmed Efendi	---	---	92 Kr 25 P
---	---	---	---	Tahsildâr	---	---	2100
Görevli Sayısı	5 Kişi	---	9 Kişi	---	7 Kişi	6 Kişi	7 Kişi
Toplam	640	---	1138	---	2135 Kr 20 P	1540	4445 Kr 25 P

Görevli	1868-69 ⁶⁶ Kuruş	1873-74 ⁶⁷ Kuruş	Görevli	1877 ⁶⁸ Kuruş	Görevli	1878-79 ⁶⁹ Kuruş
Kur'ân-ı Şerif Osman Efendi	62	---	Cabi Muhammed Efendi	60	Kur'ân-ı Şerif Abdurrahman Efendi	75
Kur'ân-ı Şerif İsmail Efendi	31	37,5	Tahsildâr Muhammed Efendi	150	Kur'ân-ı Şerif Ali Efendi	50
Kur'ân-ı Şerif Ali Akkari Efendi	6	---	Kayyum ve Ferrâş Said Efendi	16 Kr 27 P	Câbî Muhammed Efendi	60
Kur'ân-ı Şerif Ali Efendi	41	33 Kr 13 P	Suyolcu Abdulhamid	5 Kr 33 P	Kayyum ve Ferrâş Said Efendi	16 Kr 27 P
Kur'ân-ı Şerif Muhammed	50	16,5	---	---	Suyolcu Abdulhamid	5 Kr 33 P
Tahsildâr Muhammed Efendi	125	58 Kuruş 13 Para	---	---	---	---
Kayyum ve Ferrâş Muhammed Efendi	13	16,5	---	---	---	---
Suyolcu Ahmed Efendi (Abdulkadir ve Ahmed Efendi)	4	24,5	---	---	---	---
---	---	---	---	---	---	---
---	---	---	---	---	---	---
---	---	---	---	---	---	---
Görevli Sayısı	8 Kişi	7 Kişi	---	4 Kişi	---	5 Kişi
Toplam	(Aylık 332 Kuruş) 3 aylık tutar 996	186 Kuruş 26 Para (Bir Aylık)	---	(Aylık 232 Kuruş 20 Para) 3 aylık 697 Kuruş 20 Para	(Aylık 207 Kuruş 20 Para) 3 aylık 622 Kuruş 20 Para	622 Kuruş 20 Para

⁶¹ BOA, Ev, Df. Nr:15175, s.6b.

⁶² BOA, Ev, Df. Nr:15495, s.7b.

⁶³ BOA, Ev, Df. Nr:16578, s.5b.

⁶⁴ BOA, Ev, Df. Nr:16578, s.17b.

⁶⁵ BOA, Ev, Df. Nr:17178, s.70.

⁶⁶ 1284 Rumî yılı Kanun-ı evvel'den Şubat ayı sonuna kadar üç aylık kayıt. BOA, Ev, Df. Nr:19646, s.70a.

⁶⁷ Defterdeki görevlilerin ücretlerinin ne kadar süre için aldıkları belirtilmemiş olup muhtemelen bir aylık ücrettir. BOA, Ev, Df. Nr:19040, s.3a.

⁶⁸ 1293 Rumî yılı Eylül'den Teşrin-i Sâni ayı sonuna kadar üç aylık kayıt. BOA, Ev, Df. Nr:24132, s.3a.

⁶⁹ 1294 Rumî yılı Kanun-ı evvel'den Şubat ayı sonuna kadar üç aylık kayıt. BOA, Ev, Df. Nr:24352, s.3a.

Vakıfların tamamında olduğu gibi Trablus Bîmâristan Vakfı'nın da idarî görevlilerinin başında mütevellî gelmektedir. Mütevellî, vakfın vakfiyesinde belirtilen şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kişidir⁷⁰. Bîmâristan vakfında en yüksek ücreti sürekli olarak mütevellî unvanına sahip görevli almıştı. Bu görevli 1846-50 tarihlerine kadar ücret aldığı tespit edilmekle birlikte görev yaptığı yıllarda yıllık ortalama 720 kuruş ücret ödenmişti. Vakıfta mütevellîye görevlerinde yardım eden ve vakfın işlerine nezaret eden nazır bulunmaktaydı. Nazır'da mütevellî gibi 1846-50 tarihlerine kadar vakıfta görev yapmış olup buna ise yıllık ortalama 60 kuruş ücret ödenmişti. Vakıfta mütevellîye yardımcı olan evrak kayıt işlemleri ile her türlü yazışmaların yapılmasından sorumlu kâtip unvanlı görevliler de vardı. Kâtip unvanına sahip görevlilere yıllara göre 30 ile 50 kuruş arasında değişen miktarlarda ücret verilmişti. Vakıfta, vakfa ait kira gelirlerini toplamakla görevli câbî, unvanlı görevli personellerde çalışmıştı. Câbî unvanına sahip görevlilere ise yıllara göre 30 ile 380 kuruş arasında değişen ücretler ödenmişti. Câbî gibi vakfın gelirlerini toplayan tahsildâr unvanına sahip bir görevlide vakıfta 1866-67'de çalışmış olup buna yıllık 2100 kuruş, 1868-69'da aylık 125 kuruş, 1877'de aylık 150 kuruş ücret ödenmişti. Bu miktar vakıf personeline ödenen en yüksek ücretti. Vakıfta 1845 ile 1850 tarihlerinde vekilharç⁷¹ unvanıyla bir görevlide çalışmaktaydı. Bu görevli muhtemelen vakfın gelir ve giderlerine bakan bir personeldi. Bu görevliye yıllık ortalama 12 kuruş ücret ödenmişti.

Vakıfta, 1845 ile 1845-46'ta hekim, 1846-50 tarihlerinde ise tabip ve 1854 ile 1859'a kadar ise sayıları bazı yıllarda dört kişiyi bulan Dârüşşifâ unvanına sahip görevliler çalışmıştı. Bu görevlilerden hekime 1845-1846'da yıllık 9'şar kuruş, tabibe 1846-1850 arasında 138 kuruş, Darüşşifâ'da görevli personel olarak kayıtlı dört kişiye ise 1854-55'de 498 kuruş, 1858-59'da ise 1195 kuruş ücret ödenmişti. Dârüşşifâ'da görevli olarak kayıt edilen görevlilerin direkt olarak sağlık hizmetlerinde çalıştıkları bilinmemekle birlikte diğer personelin kayıtlarda bulunması bunların sağlık alanında çalışıyor olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. İncelenen dönemde bu görevlilerin vakıftan ücret alması vakfın asli görevi olan hastaların tedavi edilmesi için çalışmalar yapıldığı anlamına gelmekteydi. Vakıfta en düşük ücreti 9 kuruş ile hekim unvanına sahip görevlinin alması düşündürücü bir noktadır. 1859'dan sonra hekim, tabip ve Dârüşşifâ unvanlı görevlilerin vakıftan ücret almaması artık bu tarihten sonra vakıfta sağlık hizmetlerinin verilmediği anlamına gelmektedir. Muhtemelen bu dönemde Beyrut ve Şam'da açılan misyonerlere ait modern hastahaneler, Trablusşam'daki bîmâristana olan talebin azalmasına neden olmuştu. Yine Osmanlı Devleti'nde Bîmârhaneler ile ilgili Şura-yı Devlet tarafından onaylanan *Bimarhaneler Nizamnamesi*, Sultan Abdülaziz yönetiminin son günlerinde, 15 Mart 1876 tarihli bir irade-i seniye ile yürürlüğe konmuştu⁷². Muhtemelen bu gelişmeler Trablus'daki bîmâristanın sağlık alanında hizmet vermesine engel olmuş ve artık sağlık personeli de vakıfta istihdam edilmemiştir.

Vakıfta, tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim, tilâveti Kur'ân-ı Şerif ile hatip unvanıyla görev yapan personel de vardı. Vakıf kuran hayırseverler, tescil ettirdikleri vakfiyelerinde hayırlarının öldükten sonra da kendilerine faydalı olması için bazı vasiyetlerde bulunmuşlardı. Vâkıflar, hangi tür vakıf kurarlarsa kursunlar genellikle öldükten sonra ruhlarına Kur'ân-ı Kerim hatmi veya belirli surelerin belirli zamanlarda okunmasını, mevlid-i şerif okunması ve sevabının kendi ruhlarına veya Hz. Muhammed (SAV) başta olmak üzere büyük dini şahsiyetlere de okunarak bağışlanmasını vasiyet etmişlerdi. Trablusşam vakıflarında da bu amaçla görevlendirilmiş pek çok görevli vardı. Trablus Bîmâristan'ındaki bu görevliler vâkıfların kendileri için şart koştukları için mi? Kur'ân-ı Kerim okuyorlardı veya başka bir amaç için mi? tam olarak bilinmemekle birlikte muhtemelen burada

⁷⁰ Nazif Öztürk, "Mütevellî", *DİA*, 32, İstanbul, 2006, s.217.

⁷¹ Vekilharç, büyük dairelerde ve konaklarda masrafa bakan kişilere verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB, İstanbul, 1993, s.586.

⁷² *Bimarhaneler Nizamnamesi*, kurum olarak bimarhanelerin ruhsat, idari işleyiş ve sorumluluk, taşradan merkezlerle sevkile ilgili kuralları, hastaların bimarhaneye giriş-çıkış, kayıt ve tedavi süreçlerini ayrıntılandıran, toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Fatih Artvinli, Şeref Etker, "Bimarhaneler ve Mecanin Yönetimi: İki Taslak ve Süregelen Tartışma", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s.3-4.

tedavi olan akıl hastalarının rahatlaması için okutuluyordu. Bu görevlilerin sayısı 1845 ile 1854-55 yılları arasında bir iken bu tarihten sonra sayıları sürekli olarak artmış olup 1868-69'da beşe kadar çıkmıştı. Vakıf tarafından 1845 ile 1845-46 yıllarında hatip unvanlı bir görevliye de ücret ödendiği anlaşılmaktadır. Bu görevlinin vakıfta mı? yoksa başka bir yerde mi? görevli olduğu bilinmemekle birlikte vakıf tarafından ücret aldığı kayıtlıdır.

Vakfın temizliği başta olmak üzere mülklerinin korunması ve bakımlarının yapılmasından sorumlu olan kayyum, ferrâş, hademe, mahzenci, su yolcu (râh-ı âb) ve hancı unvanına sahip görevlileri vardı. Vakfın su yollarından sorumlu su yolcu (râh-ı âb) unvanıyla iki görevli bulunmaktaydı. Bu görevlilere yıllık ortalama 30 kuruş maaş verilmişti. Vakfın sahip olduğu hanın bakımından sorumlu olan bir hancı olup bu hancıya yıllık ortalama 180 kuruş ücret ödenmişti. Vakfın temizliğinden sorumlu olan kayyum, ferrâş ve hademe unvanına sahip görevlilerde bulunmakta olup bunlara yıllara göre 60 ile 200 kuruş arasında değişen yıllık ücret verilmişti. Vakıfta mahzenci unvanıyla da bir görevli olup bu kişi 1845 ile 1850 tarihleri arasında vakıfta çalışmıştı. Bu görevli muhtemelen vakfın sahip olduğu hanın odalarından sorumluydu. Bu görevliye yıllık ortalama 12 kuruş ücret verilmişti.

Vakıfta incelenen dönemde sayıları 4 ile 13 kişi arasında değişen sayılarda personel istihdam edilmişti. Vakıfta 1845'de 11 kişi, 1845-46'da 13 kişi ve 1846-50 tarihleri arasında 11 kişi istihdam edilir iken bu sayı sürekli olarak azaltılmış ve 1878-79'da 5 kişiye kadar düşmüştü. Buna göre vakıfta personel sayısının sürekli olarak azaltıldığı anlaşılmaktadır. Vakıf personeline ödenen ücretin tüm giderlere oranı ise 1845'de %26, 1845-46'da %39, 1846-50'de %27, 1850-52'de %16, 1853-54'de %9, 1854-55'de %16, 1858-59'da %37, 1866-67'de %51 idi. Bu oranlara göre personele ödenen ücretlerin incelenen yıllarda sürekli olarak farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. 1858-59'dan sonra vakıftan personele ödenen ücretlerde büyük artışlar yaşanmıştı. Bu artışlar vakıfta personel sayısının azaltılmasına rağmen olması ise vakfın mali yönünü olumsuz etkilemiştir.

Sonuç

Sanayi öncesi devletlerin temel görevleri halkın güvenliği sağlamak ile adalet hizmeti vermekten ibaretti. Bunun dışında kalan eğitim, sağlık, bayındırlık, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar ile diğer hizmetler ise vakıflar aracılığıyla verilmekteydi. 19. yüzyıldan itibaren dünyada sağlık alanındaki gelişmelerle birlikte devletler tarafından hastaneler kurulmuş ve sağlık hizmetleri bu kuruluşlar aracılığıyla vermeye başlanmıştır. Bundan önceki dönemde ise tüm dünyada sağlık hizmetleri genel itibariyle vakıflar tarafından verilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde bu hizmetleri Bîmâristan ve Dârüşşifâ gibi isimlerle anılan vakıf sağlık kuruluşları verilmekteydi. Bu vakıflar genel olarak padişahlar, saltanat üyeleri, büyük devlet memurları ile halk tarafından vakıf olarak tesis edilmişlerdi. Osmanlı Devleti'nden önce de Anadolu, Mısır ve Suriye coğrafyasında pek çok sağlık hizmeti veren vakıf kurulmuştu. Osmanlı Devleti bu bölgeleri idaresine aldığı zaman bu vakıfları olduğu gibi kayıt altına almış ve bunların hizmetlerini devam ettirmelerini sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin Trablusşam'ı ele geçirmesinden sonra burada Memlûklar zamanında kurulmuş olan İzzi ve Bedrî isimleri ile anılan bîmâristan veya dârüşşifâ vakıfları kayıt altına alınmıştı. Bu sağlık kuruluşları Osmanlı idaresinde hizmet vermeye devam etmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılan denetim ve incelemelerde İzzi ve Bedrî Bîmâristan vakıflarının, vakıf gelirleri yeterince tahsil edilemediği, bu nedenle iki bîmâristan vakfının hastaların tedavi ihtiyaçlarına cevap veremediği tespit edilmiş. Bunun üzerine bu iki vakıf tek bir vakıf çatısı altında birleştirilmişti. Bu vakıf bazı arşiv kayıtlarında Nûreddin Şehid Bîmâristanı vakfı olarak da geçmektedir. Arşiv kayıtlarında yapılan inceleme neticesinde vakıfta 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar hekim, hekimbaşı ve tabip unvanlarına sahip görevlilerinin çalıştığı görülmektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar vakıf sağlık alanında hizmet vermeye devam etmiştir.

Trablusşam Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nın 1845 ve 1880 tarihleri arasında vakfın gelirlerini ortalama olarak 23 adet dükkân, 1 adet han, 3 kemeraltı, 2 ev, ihkâr ve zeytin mahsulünden elde edilen gelirden oluşmaktaydı. Yapılan incelemelere göre vakıf gelirlerinin diğer vakıflara oranla iyi bir düzeyde olduğu da anlaşılmaktadır. Vakfın gelir ve gider dengesi yönünden incelendiğinde, vakfın sürekli olarak gelir fazlası verdiği de tespit edilmiştir. Vakfın giderlerinin ise genel olarak zeytin ağaçlarının bakımı ve haracı, fakir hastalara yapılan yardım, verilen sadaka, imaretin ve mülklerin tamir, tadilat ve bakımı, resmi ödemeler ve diğer masraflardan meydana gelmekteydi. Vakıfta incelenen dönemde müteveli, nazır, hatip, hekim, tabip, tilâvet-i Kur'ân-ı Kerim, Kur'ân-ı Şerif, kâtip, câbî, mahzenci, suyolcu (râh-ı âb), vekilharç, hancı, kayyum, hademe, ferrâş, tahsildar ile dârüşşifâ unvanlarına sahip görevliler çalışmıştı. Vakıfta incelenen dönemde yıllara göre 5 ile 13 kişi arasında değişen sayıda personel istihdam edilmişti. Vakfın personelleri arasında 1860 yılına kadar hekim, tabip ve darüşşifa unvanlı görevlilerin bulunduğu da tespit edilmiştir. Buna göre vakıf 1860 yılına kadar sağlık alanında hizmet vermişti. Ancak bu tarihten sonra vakıfta hekim, tabip ve darüşşifa unvanlarına sahip görevliler istihdam edilmediği anlaşılmaktadır. Bu neden muhtemelen vakıfta bu tarihten sonra sağlık alanında hizmet verilmemişti. Yine yapılan incelemeler neticesinde 1880 den sonraki vakıf kayıtlarında bu vakfın ismi artık geçmemektedir. Muhtemelen bu tarihten sonra vakfın gelirlerinin farklı vakıflara aktarılmış olması bu durumu ortaya çıkarmış olabilir. 1880 yılına kadar vakıfta ağırlıklı olarak Kur'ân-ı Kerim okumakla görevli personel istihdam edilmişti. Vakfın sağlık hizmetleri vermemesinin temel nedeni ise özellikle dünyada sağlık alanında modern hastanelerin inşa edilmeye başlanması ile birlikte Trablusşam'un komşusu olan Şam ve Beyrut'ta kurulan hastaneler, Trablusşam Dârüşşifâsına (Bîmâristan) olan talebin azalmasına etki etmiştir. Osmanlı Devleti, Trablusşam Dârüşşifâ (Bîmâristan) Vakfı'nı, modern hastanelerin kurulmasına kadar yaşatmış ve bununla ilgili her türlü denetim ve kontrol işlemini yapmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defteri (A. DVNSMHM.d) 25

Cevdet Tasnifi Sıhhiye (C. SH)

10-498, 24 Safer 1250 H. (2 Temmuz 1834 M.); 8-373, 7 Muharrem 1214 H. (11 Haziran 1799 M.).

Evkâf Muhasebe Defterleri (Ev. Df.)

12421, 12978, 15175, 15495, 16578, 17178, 19040, 19646, 20130, 20368, 22719, 23797, 24132, 24352, 24601.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD)

1130, 547, 544, 1140, 1159, 1126, 549, 1159.

Defterler (Df.)

235/20; 260/41, 260/52, 270/65.

2. Tetkik Eserler

ARTVİNLİ, Fatih; ETKER, Şeref "Bimarhaneler ve Mecanin Yönetimi: İki Taslak ve Süregelen Tartışma", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIV/2, 2013, s.1-40.

ATASEVEN, Asaf, "Tarihimizde Vakfedilmiş Sağlık Müesseseleri "Darü's-şifalar", *II. Vakıf Haftası 3-9 Aralık 1984*, Ankara 1985, s.157-162.

- BERKİ, Ali Himmet, “Hukukî ve İçtîmaî Bakımdan Vakıf”, *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962, s.9-13.
- BERKİ, Ali Himmet, *Vakfa Dâir Yazılan Eserlerle Vakfiye Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*, Ankara, 1965.
- BİZBİRLİK, Alpay, “Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.56-62.
- ÇAKAR, Enver, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Ankara, TTK. 2010.
- ERYAVUZ, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, 25, Ankara, 2002, s.299-302.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 4, İstanbul, 2000, s. 1-6.
- GÜNAY, Hacı Mehmed, “Vakıf”, *DİA*, 42, İstanbul, 2012, s.475-479.
- MÜLÂYİM, Selçuk, “Revak”, *DİA*, 35, İstanbul, 2008, s.22-24.
- Ömer Abdusselam Tedmuri, *Târîhu Trâblus es-Siyâsî ve 'l-Hâdârî Abre'l-Usur*, II, Beyrut, 1984.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Mütevelli”, *DİA*, 32, İstanbul, 2006, s.217-220.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Osmanlı Döneminde Vakıflar”, *Türkler*, 10, Ankara, 2002, s.433-446.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB, İstanbul, 1993.
- SALAM-LIEBICH, Hayat, *The Architecture of the Mamluk City of Tripoli*, Cambridge, 1983.
- TERZİOĞLU, Arslan, “Bîmâristan”, *DİA*, 6, İstanbul, 1992, s.163-178.
- TUNCER, Mehmet, “Ankara’da Vakıf Mülkiyetindeki Bedesten ve Hanların Gelişimi ve Şehir Ekonomisinin Dönüşüm Süreci (15-20. yy)”, *Vakıf ve İktisat Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Editör; Mehmet Kurtoğlu), Ankara, 2014, s.103-150.
- TURGUT, Bahattin, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- ÜNVER, Süheyl, “Büyük Selçuklu zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair”, *Vakıflar Dergisi*, 1, Ankara, 1938, s.17-27.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi”, *Osmanlılar*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17-33.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *DİA*, 42, İstanbul, 2012, s.479-486.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, *İA*, 13, MEB Yay., İstanbul, 1986, s.153-172.

